

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет психолого-педагогічний
Кафедра практичної психології

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Мірошник З.М.

« ____ » _____ 2023 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2023р.

СПЕЦИФІКА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ВНУТРІШНЬО
ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Кваліфікаційна робота
студентки групи *ЗПП-19*
ступінь вищої освіти бакалавр
спеціальності 053 Психологія
Яніт Олени Григорівни

Керівник:

кандидат психологічних наук
Сошина Ю.М.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів ____

Голова ЕК _____

Члени ЕК _____

_____
_____
_____

Кривий Ріг – 2023

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, **Яніт Олена Григорівна**, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно і не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Підпис

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ....	7
1.1. Теоретико-методологічна основа ціннісних орієнтацій особистості..	7
1.2. Специфіка ціннісних орієнтацій у внутрішньо переміщених осіб...	12
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.....	17
2.1. Організаційно-методичний інструментарій та узагальнені результати дослідження.....	17
2.2. Рекомендації щодо розвивального впливу на ціннісні орієнтації внутрішньо переміщених осіб.....	28
ВИСНОВКИ.....	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	32

ВСТУП

Людство сьогодні переживає надзвичайно складний кризовий період. В усьому світі відбуваються трансформаційні зміни, що викликані непростими обставинами, які не оминули й нашу державу: декілька революцій – помаранчева та революція гідності, політична та економічна кризи, антитерористична операція, пандемія COVID-19, та, зрештою, повномасштабна війна. Мабуть, немає жодної людини, яка б могла уникнути впливу цих надзвичайно складних подій. Як же вижити в цих умовах, як зберегти психічне здоров'я, які опори можуть тримати нас «на плаву» в протистоянні та боротьбі з життєвими викликами, яких є чимало? Це питання не є риторичним, ми вважаємо, що однією з опор, підґрунтя, яке дозволить людині протистояти життєвим викликам є цінності та ціннісні орієнтації особистості.

З початку повномасштабної війни в Україні розпочались закономірні процеси, зокрема це явище внутрішньої міграції. За визначенням, внутрішньо переміщеною особою є «громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [15]. Зазначена категорія громадян є вкрай вразливою, оскільки змін, з якими вони стикнулися у житті є чимало. Саме тому, для дослідження ціннісних орієнтацій особистості ми обрали саме внутрішньо переміщених осіб, оскільки вивчення цієї теми може відкрити специфічні особливості їх цінностей та ціннісних орієнтацій, що можна буде використати в розробці рекомендацій щодо розвитку та корекції ціннісних орієнтацій.

Інтерес дослідників до теми ціннісних орієнтацій є тривалим. Серед науковців можемо виокремити: М. Рокіч (досліджував цінності та ціннісні орієнтації особистості, розробив методикау дослідження ціннісних орієнтацій, яка визначає термінальні та інструментальні цінності особистості); Ш. Шварц (досліджував цінності, які є спільними для всіх культур, також розробив опитувальник ціннісних орієнтацій); М. Шелер (розробив теорію цінностей, в якій аналізував значення емоцій та почуттів в формуванні поведінки людей); Ю. Шайгородський вивчав ціннісні орієнтації в контексті психологічної структури особистості; О. Легун та А. Павліченко вивчали ціннісні орієнтації через призму становлення особистості та ін.

Варто відзначити що проблема дослідження внутрішньо переміщених осіб вивчається переважно в контексті їх адаптації та соціально-психологічної підтримки (Т. Семигіна, Н. Гусак, Т. Юрченко-Шеховцова, О. Зінченко та ін.). Зустрічаються поодинокі дослідження що стосуються сфери цінностей (А. Любима та М. Тетерева досліджували особливості ціннісної сфери у студентів-переселенців [8]), сенсожиттєвих орієнтацій (Л. Лисенко, М. Москаленко вивчали сенсожиттєві орієнтації у вимушених переселенців [7]). Таким чином, є дефіцит досліджень, що стосується вивчення ціннісних орієнтацій саме у внутрішньо переміщених осіб.

Метою дослідження є теоретичний та емпіричний аналіз та дослідження специфіки ціннісних орієнтацій внутрішньо переміщених осіб.

Завданнями дослідження виступають:

1. Дослідження теоретико-методологічної основи проблеми ціннісних орієнтацій особистості.
2. Вивчення специфіки ціннісних орієнтацій у внутрішньо переміщених осіб.

3. Емпіричне дослідження ціннісних орієнтацій у вимушених переселенців.
4. Розробка методичних рекомендацій щодо коригувального впливу на ціннісні орієнтації внутрішньо переміщених осіб.

Об’єктом дослідження є ціннісні орієнтації особистості.

Предметом – специфіка ціннісних орієнтацій у внутрішньо переміщених осіб.

Методи та методики дослідження. В нашому дослідженні ми використовували *теоретичні методи* аналіз та синтез інформації з сучасної наукової психологічної літератури, її узагальнення; *емпіричні методи*: методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича для визначення термінальних та інструментальних цінностей [12], «Ціннісний опитувальник» Ш. Шварца для дослідження 10 типів цінностей [18]; *статистичні*: якісний та кількісний аналіз результатів дослідження.

Експериментальна база дослідження. Емпіричне вивчення специфіки ціннісних орієнтацій проведено через мережу інтернет (в опитуванні взяли участь внутрішньо переміщені особи з Запорізької, Херсонської, Харківської, Київської, Миколаївської, Одеської областей). Більшість внутрішньо переміщених осіб нині проживають на заході України. Кількість респондентів – 22 особи (з них 16 жінок та 6 чоловіків); вік від 19 до 45 років.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

1.1. Теоретико-методологічна основа ціннісних орієнтацій особистості

З давніх часів дослідників різних галузей наукового знання цікавить поняття цінностей – від філософів, соціологів, педагогів до аксіологів (галузь науки предметом вивчення якої є цінності) та психологів. Різні аспекти досліджуваного явища вказують на дещо спільне – цінності є тим орієнтиром, маяком чи компасом, який направляє вітрила людського життя в певне русло, яке є надзвичайно важливим саме для конкретної людини.

Не варто залишати поза увагою, що цінності формуються не «просто так», підґрунтям цінностей є культурні особливості, сімейні цінності, цінності певної спільноти, тощо. На їх ґрунті з часом проростають пагони власне індивідуальних цінностей особистості.

Для того, щоб здійснити диференціацію понять, хочемо зазначити декілька визначень поняття «цінності». Так, В. Франкл, який розробив новий напрям психології – логопсихологію, підкреслював, що цінності є надзвичайно важливою стороною людського існування, яке буде сприяти загальному психічному здоров'ю та благополуччю. В. Франкл визначає цінності як ідеали та цілі, які надають сенс людському існуванню та які можуть бути рушійною силою в прийнятті рішень та спонуканні до дій [20].

Вартою уваги є одна особлива дубка або, радше, бачення В. Франкла на особливості переживання людиною складних умов життя, зіткнення з болем та стражданням (здається з цими моментами стикаються зараз всі

українці в контексті війни). Отож, В. Франкл говорить, що саме в таких надзвичайно складних життєвих умовах та обставинах, які, здавалося б, можуть зламати людину, вона може знайти свої цінності та слідувати їм. Мабуть, інакше автор логотерапії не зміг би справитись з неймовірним (в найгіршому сенсі цього слова) досвідом, який він пережив в німецьких концтаборах (1942-1945 роки – концтабір Терезієнштадт, далі Аушвіц (Освенцим) та Дахау) [9].

Цікавими в контексті нашої теми є погляди Е. Фрома на цінності, так він був прибічником думки, що цінності формуються в контексті культури та суспільства та не є фіксованими (це зовсім не означає просто їх сприймати, а ще формувати свої власні, спираючись на досвід та світосприйняття). Вважав, що у людей є два фундаментальних режими чи орієнтації, а саме «мати» та «бути». Згідно Е. Фрома цінності є уособленням цих режимів чи способів буття [21].

М. Рокич, знаний переважною більшістю як розробник опитувальника термінальних та інструментальних цінностей, також мав власне бачення на те, що таке цінності, власне це «вірування про бажані кінцеві стани чи поведінку, які виходять за рамки конкретних ситуацій, спрямовують вибір чи оцінку поведінки чи подій та є впорядкованими по відносній значимості» [24, 49].

Д. Кислинська та Н. Мілорадова досліджуючи цінності та ціннісні орієнтації особистості в різних психологічних теоріях, вказують, що, Г. Оллпорт вважав, що «джерелом більшості цінностей особистості є мораль суспільства ... виділяє також ряд ціннісних орієнтації, що не продиктовані моральними нормами, наприклад, допитливість, ерудиція, спілкування і т.д.» [5, 68].

Таким чином, спільною думкою науковців, що досліджували цінності є те, що цінності не є чимось статичним та заданим людині від народження чи зумовленим сімейним впливом чи впливом культури,

навпаки – цінності можуть бути мінливими, вони можуть розвиватись, трансформуватись чи зникати на протязі нашого життя, оскільки людське життя не є статичним, воно змінюється, що врешті-решт призводить до набуття нового досвіду і, можливо, зміни цінностей.

Перейдемо до аналізу поняття ціннісних орієнтацій особистості. Для кращої візуалізації співвідношення понять «цінності» та «ціннісні орієнтації» ми використали схему, ґрунтуючись на наукових поглядах Л. Романюк щодо місця ціннісних орієнтацій в загальній психологічній структурі особистості (рис. 1.1) [16].

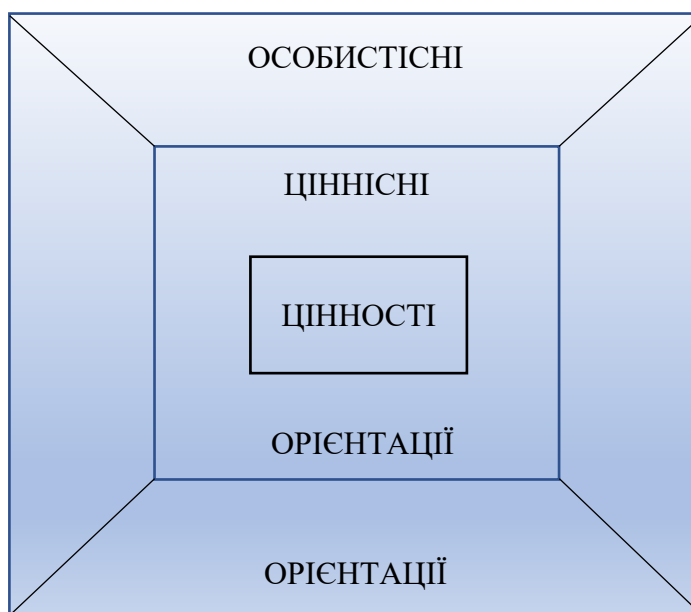

Рис. 1.1 Співвідношення понять «цінності» та «ціннісні орієнтації»

Ю. Шайгородський говорячи про цінності та ціннісні орієнтації зазначає, що «цінності особистості утворюють систему її ціннісних орієнтацій, тобто сукупність найважливіших якостей внутрішньої структури особистості, що є для неї особливо значущими. Крім того, ціннісні орієнтації утворюють певну вісь свідомості і поведінки особистості та безпосередньо впливають на її розвиток. Система ціннісних орієнтацій виступає регулятором особистісного становлення, слугує

критерієм норм і правил поведінки особистості» [22, 65]. Таким чином, ціннісні орієнтації особистості це той конструкт який впливає на нашу поведінку, регулює її, визначає наші життєві орієнтири.

О. Савенко аналізуючи погляди науковців на ціннісні орієнтації в сучасній науці зазначає, що вони є «одним із центральних особистісних новоутворень, виражають свідоме ставлення людини до соціальної дійсності і в своїй якості визначають широку мотивацію її поведінки і істотно впливають на всі сторони її дійсності ... система ціннісних орієнтацій визначає змістовний бік спрямованості особистості і становить основу її поглядів на навколишній світ, ставлення до інших людей, себе самої, основу світогляду, ядро мотивації і «філософію життя» [17, 85-86].

О. Коберник вказує на те, що ціннісні орієнтації «охоплюють усі сфери діяльності людини, сприяють осмисленню найбільш суттєвих сторін її способу життя, розкривають стилі взаємовідносин особистості і суспільства» [13, 108].

Л. Орбан-Лембрик є ще однією українською дослідницею яка вивчала проблему ціннісних орієнтацій особистості та визначала їх як «спосіб диференціації особистісних об'єктів та явищ за особистісною значущістю, це спрямованість на ієрархізацію певних життєвих цінностей, надання переваги одним цінностям та заперечення інших. Таким чином, ціннісні орієнтації виокремлюють для людини значуще від несуттєвого, складають внутрішню суть особистості й формуються на основі системи цінностей суспільства» [цит. за 1, 45].

Говорячи про механізми становлення ціннісних орієнтацій Л. Коберник зазначає, що ними виступають:

1. Соціальні механізми, які полягають в перенесенні культурного досвіду як завдяки інтеріоризації, так і через його екстерналізацію, оскільки він відображує систему соціальних цінностей.

2. Психологічні, які полягають в формуванні єдності «пізнавально-оцінних утворень у процесі розвитку свідомості і самосвідомості» [6] людини; як взаємозв'язок різних сторін особистості (настанов, мотивів, цілей, переконань) з соціальними факторами які впливають на розвиток ціннісних орієнтацій.

3. Педагогічні механізми, які полягають у впливі на формування ціннісних орієнтацій особистості навчання, виховання та загальної діяльності особистості.

Функціями ціннісних орієнтацій особистості є наступні:

- Диференційна;
- Інтегративна;
- Систематизуюча;
- Сміслоутворювальна;
- Постановки цілей;
- Збереження досвіду, тощо [6].

Таким чином, проаналізувавши теоретичні доробки вчених щодо досліджуваних нами понять, ми дійшли висновку, що ціннісні орієнтації є комплексною системою, яка регулює та спрямовує активність особистості, допомагає співставляти власне індивідуальні потреби чи мотиви діяльності з тими цінностями, які є прийнятними для неї та для соціального середовища. Нами було розглянуто механізми формування ціннісних орієнтацій (соціальний, психологічний та педагогічний) та функції (диференційна, інтегративна, систематизуюча, функція смислоутворення, постановки цілей та збереження досвіду). Проте, спостерігається дефіцит досліджень ціннісних орієнтацій особистості в контексті явища внутрішньої міграції, а саме в категорії внутрішньо переміщених осіб. В наступному пункті будемо намагатись систематизувати ті поодинокі дослідження стосовно цієї теми, які представлено в науковому полі на даний момент.

1.2. Специфіка ціннісних орієнтацій у внутрішньо переміщених осіб

Вищенаведений теоретичний аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури показав, що дослідники цікавляться темою цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. Проте, вкрай мало досліджень, які стосуються того які саме ціннісні орієнтації будуть характерні для внутрішньо переміщених осіб. Чи буде зазначений факт вимушеної внутрішньої міграції впливати на їх ціннісну сферу? Це питання ще далеке свого вирішення. Проте, ми будемо намагатися в нашій роботі зробити невеликі кроки в напрямі заповнення прогалін у дослідженні цієї теми.

Вважаємо, що наслідки внутрішньої міграції будуть відчутними ще довго й після завершення війни, не всі громадяни України зможуть повернутись на місця свого постійного проживання. Жахливо, що значна кількість міст, містечок, селищ, сіл – вцент зруйновані. За даними UNOSAT (The United Nations Satellite Centre, є частиною навчального та науково-дослідного інституту ООН, надає різним фондам, організаціям, програмам аналіз супутникових знімків на певних територіях [25]) та оцінок представників органів влади в Україні, станом на 3 лютого 2023 року, знищеними більше ніж на 60 % є Бахмут, Маріуполь, Волноваха, Сєвєродонецьк, Соледар, Кременна, Рубіжне та десятки інших населених пунктів [19]. Повертатись в буквальному сенсі цього слова, на жаль, нікуди.

Перейдемо до аналізу нечисленних досліджень в цій науковій площині. Так, в одному дослідженні А. Любимою та М. Тетеревою було здійснено аналіз ціннісної сфери студентів-переселенців, дослідження було проведено до повномасштабної війни, після російської окупації

Донецької, Луганської областей та Автономної республіки Крим. Авторки вказують, що «приймаючи громади, проявляючи солідарність та співчуття, надаючи посильну допомогу, в той же час, відчують на собі певні незручності соціального, психологічного та економічного характеру» [8, 195]. Зокрема встановлено, що студенти, які відносяться до категорії внутрішньо переміщених осіб мають наступні особливості:

- Орієнтація на добро («добра в світі більше, ніж зла» [8, 197]);
- Безпорадність («розраховувати в повній мірі можна лише на себе» [8, 197]);
- Віра в добру вдачу, віра у власну спроможність діяти;
- Низька оцінка цінності власного «Я» [8, 197];
- Домінуючі термінальні цінності (цікава робота, продуктивне життя, впевненість в собі, свобода, наявність хороших та вірних друзів) [8, 197];
- Домінуючі інструментальні цінності (вихованість, незалежність, самоконтроль, сміливість у відстоюванні власних думок) [8, 197].

Дослідниці порівняли результати у групі студентів-переселенців з групою студентів, які постійне місце проживання не змінювали. Так, різниця є як в категорії термінальних цінностей, так і в категорії інструментальних цінностей. Відмінність в термінальних цінностях «місцевих студентів» полягає в наступному переліку цінностей:

- життєва мудрість;
- здоров'я;
- краса природи і мистецтва;
- кохання;
- розвиток;
- щасливе сімейне життя;
- щастя інших та задоволення [8, 197].

Відмінності у інструментальних цінностях полягають в наступних особливостях в групі студентів, які не змінювали постійне місце проживання. Для них встановлено наступний рейтинг:

- раціоналізм;
- терпимість;
- чесність;
- ефективність у справах [8, 197].

За результатами емпіричного дослідження сфери цінностей у студентів, що є внутрішньо переміщеними особами, авторами публікації сформульовано наступні висновки: «по-перше, в житті підлітків-переселенців відсутня усвідомленість, направленість на перспективу, відчувають себе немов у зовнішньому вакуумі соціального контексту, причиною чого є втрата соціального статусу, тимчасова невизначеність, проблеми з коштами, житлом. По-друге, студенти групи ВПО часто не усвідомлюють обумовленості та змісту подій, що мають місце в їхньому житті. По-третє, серед студентів з числа ВПО панує переконання, що розраховувати в житті варто лише на себе» [8, 197].

В одному дослідженні, проведеному Л. Лисенко та В. Москаленко, фокус уваги якого зосереджений на вивченні сенсожиттєвих орієнтацій внутрішньо переміщених осіб, зазначено (відносно внутрішньо переміщених осіб), що «сама ціннісно-мотиваційна сфера є ресурсом до вибору пріоритетів, переоцінки ситуації та ставлення до неї, інколи може привести до переформування ціннісної орієнтації особистості ... ступінь узгодженості між цінностями залежать від ефективної адаптації та вдалої інтеграції вимушених переселенців до умов нового соціального середовища» [7, 652]. Також дослідницями було проаналізовано життєстійкість осіб, які змінили місце проживання на території України у зв'язку з війною, а саме те, що показники життєстійкості знаходяться на середньому рівні, а найвищі середні показники мають ті, хто залишився на

території областей які часто обстрілюють (зокрема Харківська обл.), таким чином, «люди, які залишилися в більш складних умовах, з точки зору безпеки, мають найвищий рівень життестійкості» [7, 657].

В. Дуб, вивчаючи соціокультурні характеристики ціннісних орієнтацій вимушених переселенців виявила наступні їх особливості (представлено у табл. 1.1.) [3, 67-68].

Табл. 1.1.

Компоненти структури ціннісних орієнтацій	Домінуючі цінності та ціннісні орієнтації
Ядро ЦО	Здоров'я, любов, дружба, щасливе сімейне життя
Середній компонент ЦО	впевненість у собі, наявність друзів, матеріально забезпечене життя, пізнання, свобода як незалежність у вчинках
Периферійний компонент ЦО	Краса природи та мистецтва, активне діяльне життя та творчість

Авторкою дослідження виявлено «вакуумні», особливі ціннісні орієнтації вимушених переселенців. Зокрема, краса природи та мистецтва, зазначена цінність пояснюється тим, що вимушені переселенці починають більше уваги звертають на навколишній світ, красу того, що оточує, тощо. Або «свобода як незалежність у вчинках, матеріально забезпечене життя та цікава робота. Вказані цінності є дуже важливими для переселенців, оскільки зараз вони перебувають у дуже складному становищі, адже не мають власного житла та шукають роботу, щоб забезпечити сім'ю, проте не хочуть бути під тиском інших людей» [3, 68]. Зроблено висновок про те, що у внутрішньо переміщених осіб наявний внутрішній конфлікт між тими цінностями, які є доступними та тими цінностями, які є для досліджуваних значимими.

Отже, «вимушена зміна середовища проживання впливає і на систему цінностей» вимушених переселенців [3, 69]. Цікавим є факт, що

досліджувани, які виїхали закордон мають найнижчі показники життєстійкості.

Щодо зарубіжних дослідників, то особливості ціннісних орієнтацій можемо розглянути в контексті явища внутрішньої міграції. Так, загальновідомим дослідником явища міграції (в тому числі і внутрішньої) є Дж. У. Беррі – канадський фахівець з крос-культурної психології. В дослідженнях автора показано як явище міграції впливає в тому числі на цінності та ціннісні орієнтації людей [23].

Таким чином, ми здійснили теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури щодо теми психологічних особливостей ціннісних орієнтацій у внутрішньо переміщених осіб. Зроблено висновок про дефіцит досліджень в контексті даної теми. Так, поодинокі зарубіжні дослідження розкривають проблему ціннісних орієнтацій в контексті явищ внутрішньої міграції. Сучасні українські дослідження, враховуючи реалії сьогодення, починають звертати увагу не лише на адаптаційний потенціал та копінг-стратегії внутрішньо переміщених осіб, а й на ціннісні орієнтації.

Встановлено, що у внутрішньо переміщених осіб домінують ціннісні орієнтації: орієнтація на добро, безпорадність, віра в добру вдачу, віра у власну спроможність діяти, низька оцінка цінності власного «Я», термінальні цінності (цікава робота, продуктивне життя, впевненість в собі, свобода, наявність хороших та вірних друзів), інструментальні цінності (вихованість, незалежність, самоконтроль, сміливість у відстоюванні власних думок). Варто зауважити, що спостерігається деяка відмінність у наведених результатах досліджень ціннісних орієнтацій у вимушених переселенців. Причиною вбачаємо те, що, по-перше, два з трьох наведених емпіричних досліджень були проведені ще до початку повномасштабної війни; по-друге, обмежений перелік досліджень не дає змоги узагальнити результати. Вищевказане ще раз підтверджує необхідність подальших наукових пошуків в досліджуваній нами темі.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

2.1. Організаційно-методичний інструментарій та узагальнені результати дослідження

Аналіз сучасних наукових джерел щодо проблеми ціннісних орієнтацій внутрішньо переміщених осіб показав, що й до нині існує чималий дефіцит актуальних наукових праць з окресленої теми. Потреба у ґрунтовних дослідженнях ціннісних орієнтацій зумовлена тим, що процес внутрішньої міграції в Україні триває, люди продовжують виїжджати з більш небезпечних регіонів в більш безпечні. Вивчення структури їх ціннісних орієнтацій в перспективі допоможе організувати комплексний профілактичний або розвивальний вплив на цю сферу з метою покращення адаптації до нових обставин життя, пошуку нових орієнтирів.

В нашому дослідженні ми розглядаємо ціннісні орієнтації особистості як систему, яка виступає «регулятором особистісного становлення, слугує критерієм норм і правил поведінки особистості» [22, 65], визначає «змістовний бік спрямованості особистості і становить основу її поглядів на навколишній світ, ставлення до інших людей, себе самої» [17, 85-86], впливає на «ієрархізацію певних життєвих цінностей, надання переваги одним цінностям та заперечення інших» [цит. за 1, 45].

Проведене емпіричне дослідження складалося з ряду етапів, які є послідовними та взаємопов'язаними:

1. Підготовчий. Під час цього етапу було проведено збір інформації, її аналіз, систематизація та узагальнення. Результати цього етапу наведено у першому розділі.

2. Діагностичний. На цьому етапі ми, враховуючи наші теоретичні доробки, мету, об'єкт, предмет та завдання дослідження відібрали надійний та валідний діагностичний інструментарій, який складається з двох методик: методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича для визначення термінальних та інструментальних цінностей [12], «Ціннісний опитувальник» Ш. Шварца для дослідження 10 типів цінностей [18].
3. Інтерпретації та узагальнення результатів. На цьому етапі ми провели якісну та кількісну обробку результатів емпіричного дослідження, яка представлена у другому пункті цього розділу та розробили рекомендації щодо коригувального впливу на ціннісні орієнтації внутрішньо-переміщених осіб.

Вибірку досліджуваних склали 22 особи (з них 16 жінок та 6 чоловіків); вік від 19 до 45 років. Емпіричне вивчення специфіки ціннісних орієнтацій було проведено через мережу інтернет (в опитуванні взяли участь внутрішньо переміщені особи з Запорізької, Херсонської, Харківської, Київської, Миколаївської, Одеської областей). На момент проведення дослідження (лютий 2023 року), більшість внутрішньо переміщених осіб, які прийняли в ньому участь, нині проживають на заході України.

Далі ми представимо опис методик дослідження психологічних особливостей ціннісних орієнтацій у внутрішньо переміщених осіб. Так, для визначення термінальних та інструментальних цінностей особистості нами використано методику «Ціннісні орієнтації» методика М. Рокича [12, 90].

Досліджуваним пропонується два списки цінностей, який включає блок «Термінальні цінності» та блок «Інструментальні цінності», кожен з яких містить по 18 пунктів. Так, в блоці термінальних цінностей запропоновані наступні: активне діяльне життя, життєва мудрість, краса

природи і мистецтва, кохання, пізнання, розвиток, продуктивне життя та інші.

В блоці інструментальних ціннісних орієнтацій містяться наступні: вихованість, незалежність, самоконтроль, терпимість, широта поглядів, сміливість у відстоюванні думки та інші.

Досліджуваним пропонується наступна інструкція: «Вам пропонується два переліки цінностей: список А та список Б. Запропоновані у кожному переліку цінності необхідно прорангувати у порядку їх важливості, значущості для Вас, розглядаючи їх як принципи, яких Ви дотримуетесь у житті» [12, 90]. В інструкції обов'язково слід уточнювати, що спочатку слід перечитати весь список цінностей, потім обрати найбільш важливу цінність (вона буде номером 1), далі обрати ту цінність, яка знаходиться на другому місці, аж доти, доки не дійде 18 місця у списку. Варто наголосити, що зазначену процедуру оцінки цінностей слід повторити за аналогічною інструкцією і у списку Б.

Важливо зазначити, що з метою більш глибокого аналізу системи ціннісних орієнтацій досліджуваних можна використовувати додаткове міні-інтерв'ю, в якому можна зробити акценти на наступних уточнюючих та доповнюючих питаннях: «У якому порядку і в якій мірі (у відсотках) реалізовані дані цінності у вашому житті? Як би ви розташували ці цінності, якби стали таким, яким мріяли? Як, на ваш погляд, це зробила би людина, досконала в усіх відношеннях? Як зробило б це, на вашу думку, більшість людей? Як це зробили б ви 5 або 10 років тому? Як це зробили б ви через 5 або 10 років?» [14], тощо.

Обробка результатів здійснюється шляхом визначення домінуючих ціннісних орієнтацій по кожній з груп (термінальні та інструментальні цінності). Також, можна додати до аналізу групування цінностей за блоками, наприклад, цінності професійної реалізації, цінності спілкування, альтруїстичні цінності, цінності самоствердження, тощо [12].

Друга методика «Ціннісний опитувальник» Ш. Шварца була використана нами для дослідження 10 типів цінностей (адаптація І. Семків) [18, 20]. Методика складається з 40 тверджень на які досліджувані мають наступні варіанти відповідей:

- Дуже подібна;
- Така ж як я;
- Майже така, як я;
- Трішки така як я;
- Не така як я;
- Зовсім не така як я.

Підрахунок балів здійснюється за такою схемою: дуже подібна – 6 балів; така ж як я – 5 балів; майже така, як я – 4 бали; трішки така як я – 3 бали; не така як я – 2 бали; зовсім не така як я – 1 бал. Для обрахунку сумарної кількості балів використовується ключ та 10 шкал цінностей (зображено в табл. 2.1). Цінність, яка за результатами має найбільший показник балів є домінуючою для досліджуваного.

Табл. 2.1

Цінності та підрахунок балів	Інтерпретація
Конформізм (7+16+28+36) /4	«Для людей, які цінують конформізм, важливо поводитись згідно з соціальними очікуваннями та стандартами. Надзвичайної ваги для них набувають такі риси як ввічливість, моральність, нормативність» [18, 24]
Традиція (9+20+25+38) /4	«Для людей, які надають перевагу традиції, важливими є єдність між поколіннями у родині, виконання обрядів, святкування релігійних свят. Такі люди не люблять виділятися з натовпу, не намагаються вимагати від життя більшого, ніж уже мають» [18, 24-25]

Доброзичливість (12+18+27+33) /4	«Люди, які надають перевагу цінностям доброзичливості, найчастіше дбають про благополуччя, щастя та добробут рідних, друзів, співробітників, колег» [18, 25]
Універсалізм (3+8+19+23+29+40) /6	«Для людей, що цінують цінності універсалізму, надзвичайно важливими є справедливість та рівність людей на землі» [18, 23]
Самостійність (1+11+22+34) /4	«Незалежність думок і дій, наявність вибору, можливість творчості. Цінності цієї групи змушують людину діяти відповідно до власних суджень що є хибним, а що правильним» [18, 23]
Стимуляція (6+15+30) /3	«Невід’ємною особливістю людини, яка надає перевагу цінностям стимуляції, є схильність до ризику, пошук гострих вражень та нестандартних подій, змін у житті» [18, 23]
Гедонізм (10+26+37) /3	«Схильні до гедонізму люди надають великого значення комфорту, відпочинку, доброму та здоровому сну і харчуванню» [18, 23]
Досягнення (4+13+24+32) /4	«Найважливішим у житті таких людей є досягнення нових цілей та власний розвиток. Такі люди готові багато працювати для того, щоб бути попереду інших, часто ціною власного благополуччя та здоров’я» [18, 23-24]
Влада (2+17+39) /3	«Цінності влади відображаються у прагненні накопичувати матеріальні ресурси, гроші, займати керівні посади» [18, 24]
Безпека (5+14+21+31+35) /5	«Важливим є не лише власна безпека, але й безпека близьких людей, національна безпека та спокій. Цінності безпеки зростають у тих, у кого є така потреба» [18, 24]

Розглянемо аналіз результатів нашого емпіричного дослідження. Так, обробивши результати методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокича [12, 90], маємо наступні висновки у списку термінальних цінностей. Так, у групі отримано наступний рейтинг:

- 1 – матеріальна забезпеченість життя;
- 2 – здоров'я;
- 3 – продуктивне життя;
- 4 – краса природи та мистецтва;
- 5 – пізнання;
- 6 – наявність хороших та вірних друзів;
- 7 – впевненість у собі;
- 8 – життєва мудрість;
- 9 – кохання;
- 10 – свобода;
- 11 – щасливе сімейне життя;
- 12 – активне діяльне життя;
- 13 – розвиток;
- 14 – творчість;
- 15 – цікава робота;
- 16 – суспільне визнання;
- 17 – щастя інших;
- 18 – розваги.

Узагальнені результати можна переглянути на діаграмі 2.1 (результати представлено у вигляді середнього показника по кожній рангованій цінності). Чим нижчим показник є у рангу – тим більша його значимість.

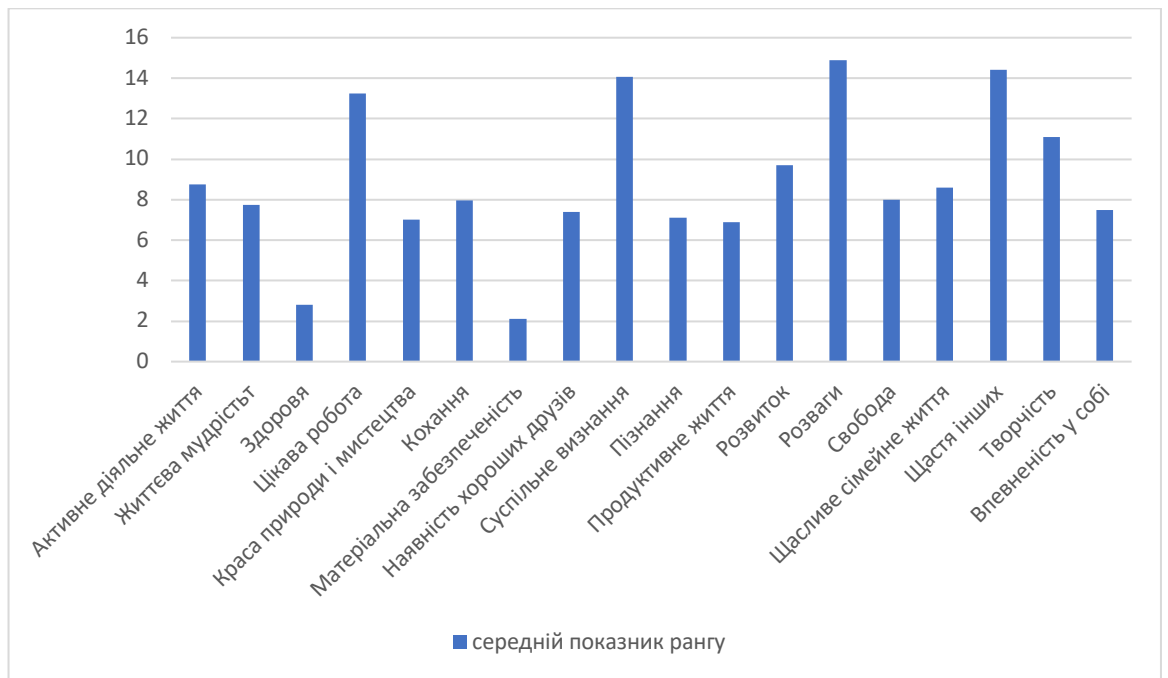

Рис. 2.1. Результати дослідження термінальних цінностей

Як бачимо з діаграми, є певні цікаві особливості досліджуваної групи, бо середній показник рангових значень деяких цінностей значно вирізняється від інших. Так, зокрема, цінності здоров'я та матеріальна забезпеченість значно відрізняються від інших – вони є надзвичайно важливими для наших респондентів. Зрештою, матеріальна стабільність є надзвичайно важливою в усі часи, не говорячи про військовий час, а особливо у тих людей які виїхали з місць постійного проживання у більш безпечні регіони України. Деяким з них взагалі не буде куди повертатись, бо їх міста та містечка вщент зруйновані, тому перше місце у рейтингу саме матеріальної забезпеченості життя є очевидним – бо це є нагальною потребою внутрішньо переміщених осіб.

Другий показник у рейтингу – здоров'я, також не викликає здивування, бо здоров'я є базовою основою та необхідністю кожного. Виявлена значимість цінності здоров'я також може бути зумовлена тим, що нині ми стикаємося з потоком інформації про кількість жертв, кількість

тих хто постраждав від ракетних обстрілів, втратив кінцівки, зір та багато чого іншого – все це ще більше підсвічує значимість здоров'я для кожного.

Вартим уваги є й зворотній бік рейтингу – а саме ті показники, які займають найнижчі місця у рейтингу (цікава робота; суспільне визнання; щастя інших; розваги). Зазначене має свої пояснення – коли люди втрачають майно, попередню роботу і інші матеріальні цінності, то факт саме цікавої роботи не є визначальним, бо набагато важливіше, щоб робота була. Також це може бути тлумачено як те, що внутрішньо переміщені особи шукають собі тимчасову роботу, тому їх більше цікавить її матеріальна сторона, а не те, чи є вона цікавою. Суспільне визнання та щастя інших, як бачимо, також не на часі, бо фокус уваги зосереджений на собі та на вирішенні нагальних, актуальних проблем та завдань, а не на тому, як здобути прихильність або думати про розвиток чи добробут інших людей.

Перейдемо до розгляду інструментальних цінностей. Маємо відносно них такий рейтинг:

- 1 – ефективність у справах;
- 2 та 3 місця – дисциплінованість та самоконтроль;
- 4 – життєрадісність;
- 5 – незалежність;
- 6 – турботливість;
- 7 – раціоналізм;
- 8 – освіченість;
- 9 – тверда воля;
- 10 – чесність;
- 11 – широта поглядів;
- 12 – сміливість у відстоюванні думки, поглядів;
- 13 – акуратність (вміння дотримуватись порядку у речах та справах);
- 14 – відповідальність;

15 – нетерпимість до недоліків у себе та інших;

16 та 17 – вихованість та високі вимоги, високі домагання;

18 – терпимість.

Узагальнені результати інструментальних цінностей можна побачити на діаграмі 2.2. Підкреслюємо, що найнижчий показник означає найбільшу значимість, оскільки усереднені результати демонструють середні бали по рейтинговим значенням.

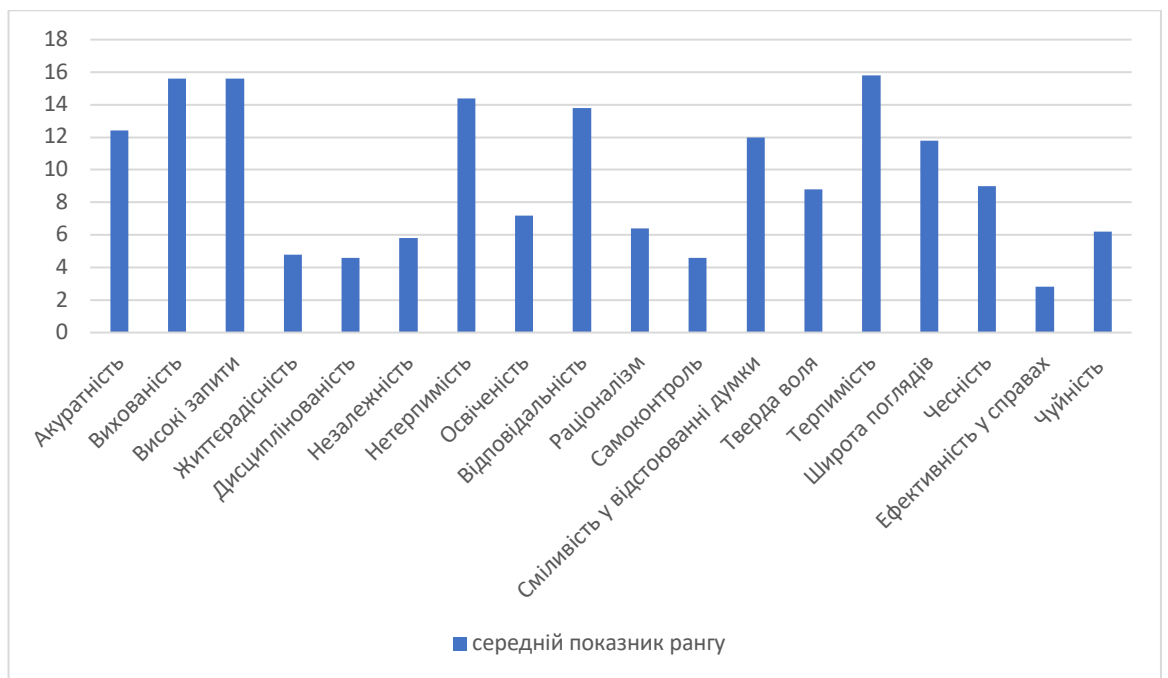

Рис. 2.2. Результати дослідження інструментальних цінностей

Рейтингові показники, які зображено на діаграмі варто більш детально проаналізувати, як бачимо, серед переліку інструментальних цінностей є кілька таких, які виділяються з загального переліку. Так, найнижчі показники, з дуже високим рейтингом мають ефективність у справах, дисциплінованість та самоконтроль. Ці три характеристики забезпечують потребу в тому, щоб досягти певної стабільності (нагадаємо, що перше місце в термінальних цінностях займає саме матеріальна забезпеченість життя), а для цього якраз і є необхідними інструменти – дисциплінованість та самоконтроль. Вважаємо, що високі показники у

рейтингу саме цих ціннісних орієнтацій є результатом процесів нестабільності, хаосу, який присутній у осіб, що вимушено змінили місце свого постійного проживання.

Цікаво, що останній щабель у рейтингу займає ціннісна орієнтація – терпимість, яка уособлює толерантне бачення відносно думок та поглядів інших, свідчить про прощення іншим за їх помилки, тощо. Зазначена особливість може бути пояснена тим фактом, що з 24 лютого 2022 року, українці вимушені відстоювати свої цінності, як індивідуальні, так і загальнолюдські, вимушені бачити світ у чорно-білих відтінках, особливо у темах, що стосуються росії. Бо яка ж мова може бути про толерантність по відношенню до країни-агресора, до її громадян, які радіють зруйнованим будівлям, вбитим. Це не має жодних виправдань.

Перейдемо до розгляду результатів методики «Ціннісний опитувальник» Ш. Шварца. Нагадаємо, що методика дозволяє оцінити 10 типів ціннісних орієнтацій. Результати представлено у вигляді рейтингу (в порядку зменшення значимості, кількісні показники (у балах) зображено на рис. 2.3):

- 1 – безпека;
- 2 – досягнення;
- 3 – доброзичливість;
- 4 – гедонізм;
- 5 – традиція;
- 6 – самостійність;
- 7 – конформізм;
- 8 – влада;
- 9 – стимуляція;
- 10 – універсалізм.

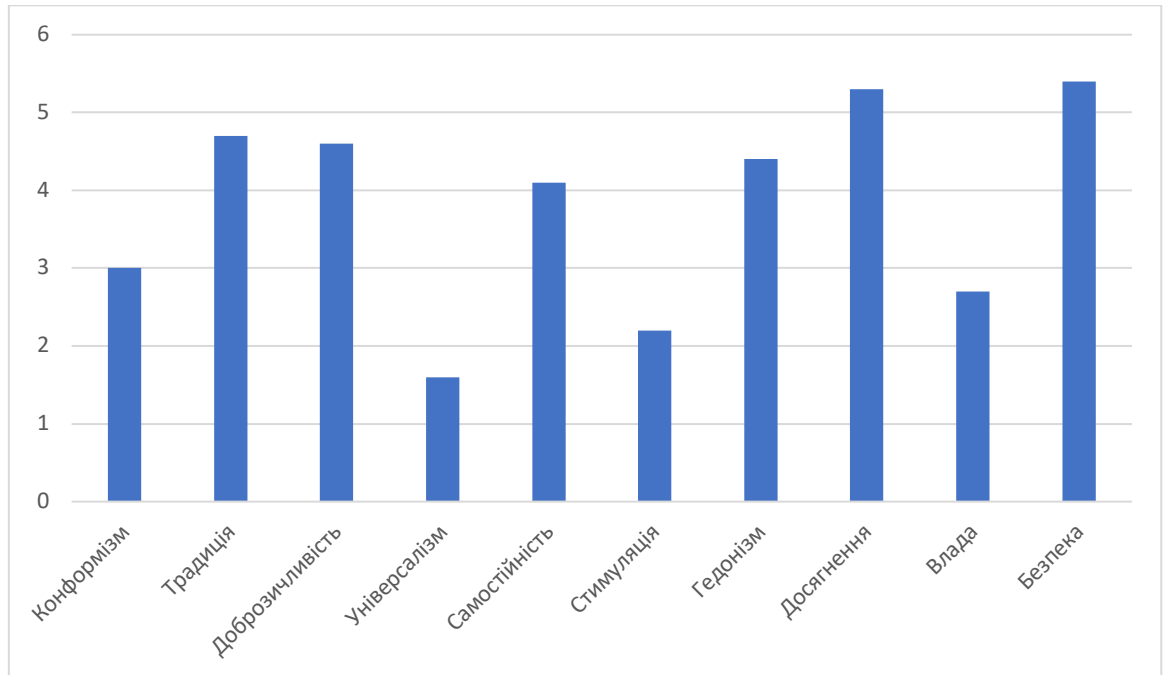

Рис. 2.3. Розподіл балів за методикою Ш. Шварца

Варто відзначити ціннісні орієнтації, які знаходяться на верхньому щаблі списку та отримали найбільшу кількість балів в досліджуваній групі респондентів. Це ціннісні орієнтації «Безпека» та «Досягнення». Головне значення безпеки це відчувати себе в спокої, мати певну стабільність. За словами самого розробника цієї методики «цінності безпеки зростають у тих, у кого є така потреба. Люди, які надають перевагу безпеці, роблять усе, щоб уникати загрозливих, ризикованих та нестабільних ситуацій» [18, 24]. Для респондентів із високим рейтингом ціннісної орієнтації «Безпека» є важливим як власна, так і безпека найближчих людей.

Високий рейтинг ціннісної орієнтації досягнення вказує на те, що цій категорії людей надзвичайно важливо досягати певних результатів, ставити перед собою нові цілі та орієнтири, а для цього потрібно докладати чимало зусиль, багато працювати. Вважаємо, що окреслена ціннісна орієнтація є важливою й через те, що вимушені переселенці часто змушені починати своє життя з чистого аркуша, їм необхідно докладати зусиль, щоб мати певні досягнення та результати, які їх задовільнять.

Таким чином, здійснивши дослідження психологічних особливостей ціннісних орієнтацій внутрішньо переміщених осіб ми знайшли наступні особливості. Так, домінуючими термінальними цінностями є матеріальна забезпеченість життя, здоров'я, продуктивне життя; переважаючі інструментальні цінності (ефективність у справах, дисциплінованість та самоконтроль) та провідні ціннісні орієнтири (безпека, досягнення та доброзичливість).

2.2.Рекомендації щодо розвивального впливу на ціннісні орієнтації внутрішньо-переміщених осіб

Теоретичний аналіз сучасних наукових психологічних джерел, проведене емпіричне дослідження показало певну специфіку в ціннісних орієнтаціях внутрішньо-переміщених осіб, вважаємо, що зазначений рейтинг ціннісних орієнтацій зумовлений складними умовами, в які потрапили вимушені переселенці. Тож в цьому пункті розглянемо, які способи допомагають розвивати ціннісні орієнтації особистості.

Зауважимо, що розвиток ціннісних орієнтацій це дуже складний процес, який має задіювати багато компонентів, факторів (в теоретичній частині ми відмічали, що на ціннісні орієнтації впливає власний досвід, особливості культури та суспільства, тощо), в нашому дослідженні ми не ставимо перед собою претензійну мету охопити їх всі, а розглянемо тільки ті засоби та рекомендації з розвивального впливу, які пропонують нам сучасні дослідження в цій темі.

Так, для розвитку ціннісних орієнтацій О. Максим пропонує використовувати соціально-психологічний тренінг, в якому фокус уваги приділяється компонентам ціннісних орієнтацій (когнітивному, емоційному та поведінковому) [11].

О. Горбачова досліджуючи ціннісні орієнтації дошкільників (в нашому дослідженні ми головний акцент робили на дорослих, але розуміємо, що розвиток ціннісної сфери особистості важливо розпочинати якомога раніше). Авторка пропонує в якості чинника, який сприяє формуванню ціннісних орієнтацій залучати родину та сімейне виховання [2].

В контексті дослідження ціннісних орієнтацій цікавим є ще одне дослідження О. Максим в якому автором здійснено аналіз способів корекції ціннісно-сміслової сфери учасників бойових дій [10]. Відзначено, що рейтинг цінностей конкретної особистості має зміни через складні умови, в яких знаходилась особистість, система цінностей змінюється, починають домінувати ті, які сприяють виживанню в умовах війни (а саме через бойовий досвід, участь у військових операціях, тощо). В якості корекційного засобу автором запропоновано використовувати безпосереднє дослідження індивідуальної системи ціннісних орієнтацій.

Зазначимо, що більшістю дослідників пропонується в якості засобу розвитку ціннісних орієнтацій використовувати різні форми роботи: індивідуальні консультації з метою визначення домінуючої системи цінностей та ціннісних орієнтацій; соціально-психологічний тренінг з відповідною тематикою, тощо.

Таким чином, можемо констатувати, що у сучасних українських психологічних дослідженнях відсутні дані щодо розвитку ціннісних орієнтацій у внутрішньо переміщених осіб, проте, вважаємо, що у якості засобів розвитку ціннісних орієнтацій можна використовувати різноманітні психологічні види роботи, які нами зазначено вище.

ВИСНОВКИ

Грунтовний аналіз сучасної психологічної літератури показав, що психологічні особливості внутрішньо переміщених осіб в контексті їх ціннісних орієнтацій є цікавою, проте вкрай малодослідженою темою. Тож, представимо результати нашого теоретичного аналізу проблеми та емпіричного її вивчення:

1. Встановлено, що ціннісні орієнтації є комплексною системою, яка регулює та спрямовує активність особистості, допомагає співставляти власне індивідуальні потреби чи мотиви діяльності з тими цінностями, які є прийнятними для неї та для соціального середовища. Розглянуто механізми формування ціннісних орієнтацій (соціальний, психологічний та педагогічний) та функції (диференційна, інтегративна, систематизуюча, функція смислоутворення, постановки цілей та збереження досвіду). Встановлено, що у внутрішньо переміщених осіб домінують ціннісні орієнтації: орієнтація на добро, безпорадність, віра в добру вдачу, віра у власну спроможність діяти, низька оцінка цінності власного «Я», термінальні цінності (цікава робота, продуктивне життя, впевненість в собі, свобода, наявність хороших та вірних друзів), інструментальні цінності (вихованість, незалежність, самоконтроль, сміливість у відстоюванні власних думок).

2. За результатами емпіричного дослідження встановлено, що домінуючими термінальними цінностями є матеріальна забезпеченість життя, здоров'я, продуктивне життя; переважаючі інструментальні цінності (ефективність у справах, дисциплінованість та самоконтроль) та провідні ціннісні орієнтири (безпека, досягнення та доброзичливість). Високі показники у рейтингу саме цих ціннісних орієнтацій є результатом процесів нестабільності, хаосу, який присутній у осіб, що вимушено змінили місце свого постійного проживання.

3. Констатовано, що у якості механізму розвивального впливу на ціннісні орієнтації внутрішньо-переміщених осіб більшістю дослідників пропонується використовувати наступні форми роботи: індивідуальні консультації з метою визначення домінуючої системи цінностей та ціннісних орієнтацій; соціально-психологічний тренінг з відповідною тематикою, тощо. Підкреслено важливість комплексної роботи з розвитку ціннісних орієнтацій не тільки з дорослими, які мають статус внутрішньо переміщеної особи, а й з дітьми, підлітками та молоддю (залучення родини в процес роботи над розвитком системи ціннісних орієнтацій).

Вважаємо, що проведене теоретичне та емпіричне дослідження є надзвичайно важливим в контексті сьогодення, бо кількість людей, що вимушено змінили місце свого постійного проживання, надзвичайно велика. Саме тому потрібно звертати увагу на заходи їх адаптації до нових умов життя, звертаючи увагу при цьому на надзвичайно важливий компонент структури особистості, а саме цінності та ціннісні орієнтації, оскільки щасливе та плідне життя може бути лише у напрямі до власних цінностей, а не від них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бунас А.А., Черних О.А. Теоретико-аналітичний огляд з проблеми дослідження ціннісно-сміслової сфери особистості (віковий аспект). *«Молодий вчений»*. № 12 (88). 2020. С. 44-48. Режим доступу: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/16/14>.
2. Горбачова О. Ю. Сімейне виховання як чинник формування ціннісних орієнтацій дошкільника. *Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології"*. 2011. №. 12.
3. Дуб В. Соціокультурні характеристики ціннісних орієнтацій вимушених переселенців. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*. 2021. № 49. Режим доступу: <http://phsps.dspu.edu.ua/article/view/256117>.
4. Зликова В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ : Педагогічна думка, 2016. 291 с.
5. Кислинська Д.М., Мілорадова Н.Е. Цінності та ціннісні орієнтації в психологічних теоріях. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди "Психологія"*. 2018. № 53. С. 64-73. Режим доступу: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/psychology/article/view/774>.
6. Коберник Л.О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. Режим доступу: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/5359/1/Kobernik.pdf>
7. Лисенко Л., Москаленко В. Особливості сенсожиттєвих орієнтацій вимушених переселенців під час воєнного стану. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 13 (18). Режим доступу: http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:ITNk6PxfZfUJ:scholar.google.com/+ціннісні+орієнтації+внутрішньо+переміщених+осіб&hl=ru&as_sdt=0,5.

8. Любима А., Тетерева М. Особливості ціннісної сфери студентів-переселенців. *Мариупольська міська рада. Донецький державний університет управління, кафедра гуманітарних дисциплін. Благодійний фонд «КАРИТАС МАРИУПОЛЬ»*. 2018. С. 195. Режим доступу: https://www.researchgate.net/profile/Lina-Anyshchenko/publication/366086099_Teoreticni_aspekti_socialno-psihologicnoi_readaptacii_ucasnikiv_bojovih_dij_do_umov_mirnogo_zitta/links/6390a47de42faa7e75a2f9d9/Teoreticni-aspekti-socialno-psihologicnoi-readaptacii-ucasnikiv-bojovih-dij-do-umov-mirnogo-zitta.pdf#page=196.

9. Людина у пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборах. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Людина_в_пошуках_справжнього_сенсу._Психолог_у_концтаборі#:~:text=1942%20року%20Віктор%20Франкл%20потрапив,%2C%20хвороби%2C%20постійна%20загроза%20життю.

10. Максим О. В. Корекція ціннісно–сміслової сфери як механізм реабілітації учасників бойових дій. *Актуальні проблеми психології*. 2017. Т. 15. №. 11. С. 277-285. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/132488041.pdf>.

11. Максим О. В. Особливості розвитку ціннісних орієнтацій девіантів. *Актуальні проблеми психології. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. 2018. Т. 17. №. 11. С. 91-115. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/712007/1/Стаття_1-18.pdf.

12. Малімон Л. Я., Пашкіна А. М. Гармонізація індивідуальних та групових організаційних цінностей в місцевих органах виконавчої влади : Навч.-метод. посібник. Луцьк. 2014. 136 с. Режим доступу: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/8805/1/Посібник%20орг.%20цінності.pdf>.

13. Мамчур Є. Ціннісні орієнтації як соціальна якість особистості. *Емпіричні дослідження для реформування освіти в Україні*. 2017. С. 108.

Режим доступу: https://uera.org.ua/sites/default/files/2017-07/UERA%20Conference%20Abstract%20Selection%202017_0.pdf#page=109.

14. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича. Режим доступу: <http://medbib.in.ua/metodika-tsennostnyie-orientatsii-39997.html>.

15. Права та обов'язки внутрішньо-переміщених осіб. Режим доступу: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Права_та_обов%27язки_внутрішньо_переміщених_осіб#:~:text=Внутрішньо%20переміщеною%20особою%20є%20громадянин,метою%20уникнення%20негативних%20наслідків%20збройного.

16. Романюк Л. В. Ціннісні орієнтації: сутність, структура і психологічні механізми розвитку. Кам'янець-Подільський. 2004. 188 с.

17. Савенко О. Ціннісні орієнтації у сучасній науковій думці. *Актуальні проблеми формування ціннісно-моральних орієнтацій студентів як детермінанта освітньої діяльності закладів фахової передвищої освіти. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. 2022. С. 84-86.* Режим доступу: <http://journal.org.ua/index.php/appos/article/view/352>.

18. Субашкевич І. Р. Формування ціннісно-сміслової сфери студентів педагогічних спеціальностей засобами медіапсихологічних технологій. Львів : Растр-7, 2016. 60 с. Режим доступу: https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/book_Subashkevich-1.pdf.

19. Туди прийшов «руський мир»: які міста України були повністю або частково зруйновані під час війни. Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/03/infografika/suspilstvo/tudy-pryjshov-ruskyj-myr-yaki-mista-ukrayiny-buly-povnisty-abo-chastkovo-zrujnovani-vijny>.

20. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Харків. 2016. 160 с.
21. Фром Е. Мати або бути. Харків. 2020. 304 с.
22. Шайгородський Ю. Ціннісні орієнтації в психологічній структурі особистості. *Соціальна психологія*. 2009. № 4 (36). С.65–73.
Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/731392/1/Ціннісні%20орієнтації%20в%20психол_структурі%20особистості.pdf.
23. Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. E. *Immigrant youth in cultural transition: Acculturation, identity, and adaptation across national contexts*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers. New York. 2006. 344 p. Режим доступу: <https://psycnet.apa.org/record/2006-05033-000>.
24. Higgins E. T. What is value? Where does it come from? A psychological perspective. In T. Brosch & D. Sander (Eds.), *Handbook of value: Perspectives from economics, neuroscience, philosophy, psychology and sociology* (pp. 43–62). 2016. Режим доступу: <https://psycnet.apa.org/record/2016-08558-003>.
25. The United Nations Satellite Centre. Режим доступу: <https://unosat.org/>.